

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyete Eğitim Sistemimize Tarihin Penceresinden Bir Bakış

Ali Özveren

*Yönetim Kurulu Başkanı
Mersin Toros Eğitim Vakfı*

Giriş

Kalkınma çabası içinde bulunan ülkemizin en önemli sorunudur eğitim. Bu sorun aynı zamanda bizce diğer tüm sosyal sorunların en önemli nedenlerinden biridir. Eğitim sorunu çözülmeden Türkiye'nin hiçbir sorununun çözümü olanaklı değildir. Aslında bu gerçek, tüm toplumlar için geçerlidir. Nitekim en gelişmiş ve en çok kalkınmış ülkeler eğitime en fazla yatırım yapan ülkelerdir. Örneğin yirmi yıl önce fert başına eğitim harcaması sıralaması ile şu andaki gelişmişlik sıralamasının aynı olması, bunun en açık kanıtıdır.

Doğal olarak süreç, geri kalmış veya gelişmekte olan ülkelerin aleyhine işlemektedir. Aradaki farkın kapanması; son derece isabetli eğitim politikalarının uygulanması ile mümkün olabilir. Geri kalmış veya gelişmekte olan ülkeler; en gelişmiş sistem ve teknolojileri uzman kadrolar eliyle isabetli şekilde kullanabilir ve bununla ilgili tüm kaynakları ve ulusal potansiyeli verimli değerlendirebilirlerse ancak gelişme gösterebilirler. Bu konuda yapılabilecek her türlü yanlış planlama, isabetsiz yatırım, çağdışı sistem ve politik kadrolaşmalar sorunu daha da büyütür ve bu sorun, diğer sosyal sorunları besler.

"Eğitim ve öğretim konusunda bugüne kadar yapılan kalkışımların başarısızlığa uğramasının nedenlerini, sorunun yeterince ve gereğince belirlenmemiş olmasında aramak gerektiği şüphesizdir. Bu bakımdan sorunun sosyal temellerini açıklamak, onun çözümü yolunda ilk ve gerekli bir adım niteliği kazanacaktır..." (Sencer, t.y.: 53)

Cumhuriyetin kuruluş döneminden itibaren bu adımın atıldığı ve 1946'ya kadar gerekli atılımlar yapıldığı halde söz konusu tarihten sonra bu konuda geri adımlar atılmıştır ve halen aynı anlayış devam etmektedir.

Cumhuriyetin kuruluş döneminden itibaren eğitim alanında yapılan yenilikleri ve daha sonra, özellikle de çok partili dönemde uygulanan sistemlerin sosyo-politik nedenlerini anlamak için eğitim sistemimizin kısa bir tarihçesini hatırlatmak yararlı olacaktır.

Tanzimat Öncesi Dönem

Tanzimat'tan önce Osmanlı Devleti'nin eğitim ve öğretim kurumları Topkapı Sarayı'ndaki Enderun Mektebi, sıbyan mektepleri ve medreselerden ibarettir. Fatih döneminde, sarayın güç ve etkisini koruyacak kapıkulu yetiştirmek (Antel, 1940: 441), başka bir deyimle, devletin muhtaç olduğu hizmetlerin görülmesi için olgun ve yiğit kişiler yetiştirmek amacıyla açılan Enderun Mektebi'nin (Atuf, 1930: 33) eğitim ve öğretim açısından alanı dardır.

Bugünkü üniversitelerimizin temeli sayılan medreselerde skolastik bir anlayışla eğitim yapılmıştır. Öğretim dili, derslerde kullanılan ana kitapların ve ilk dönemlerde müderrislerin dili Arapçadır (Unat, 1964: 3). Sonraları Türk diline yer verilmekle birlikte, Arapçanın egemenliğinin sonuna kadar sürdürdüğü görülmektedir.

Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nizam-ül Mülk tarafından bir genel öğretim kurumu olarak düşünülen ve kurucusunun adını alan Nizamiye Medresesi, 1065 yılında Bağdat'ta kurulmuş İslami bir yüksek öğretim kurumudur. Selçuklular döneminde kurulan medreselerde dini eğitimin yanında, belli bir takım bilimlerin öğretimi de yapılmıştır. Örneğin; Konya'daki Sırçalı Medrese'nin yalnız fıkıh; İnce Minare'dekinin hadis; Çankırı, Kayseri ve Sivas'taki medreselerin tıp, Kırşehir'dekinin astronomi öğretimiyle uğraştıkları bilinmektedir. (Sencer, t.y.: 54) İznik'te (1331) ve Bursa'da Ali Kuşçu'yla Molla Hüsrev'in yönetiminde açılan Fatih Medrese Örgütü (Sahnı Seman-1470) ile kişiliğini bulan medreseler, Kanuni'nin kurduğu Külliye Medreseleri (1557) ile tamamlanmıştır (Atuf, 1930: 8-9; Ergin, 1977: 82-83).

Selçuklular'ın ve Osmanlı'nın yükseliş döneminde ağırlıklı olarak verilen dini eğitimin yanında, astronomi, tıp, matematik, fizik, kimya gibi alanlarda da bilimsel çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Ancak, özellikle Fatih ve Kanuni Medreseleri'nde, başlangıçta önemli bir yer tutan felsefe dersleri sonradan kaldırılmış, pozitif bilimler bir yana bırakılarak bütün öğretim şeri derslerden ibaret hale gelmiştir. Gözlem, inceleme, deney ve eleştirmeye kesinlikle yer vermeyen, yalnız ayet, hadis ve diğer metinlerin Aristo mantığıyla "şerh ve tefsiriyle" yetinen, anlamdan çok söze, yeni bilgi üretmekten çok ezbere önem veren skolastik bir öğretim yöntemi egemen olmuştur (Unat, 1964: 6).

Osmanlı'nın gerileme nedenleri tartışıldığında padişahların kişisel özellikleri (üstünlükleri veya zaafları), hanım sultanların kaprisleri, entrikaları, sadrazamların dirayetleri, yeniçerilerin kazan kaldırmaları, Celali İsyanları gibi unsurlara yer verilmesine rağmen, eğitim alanında ne kadar geri kaldığımız konusuna hiç değinmemesi ilginç değil midir? Çok büyük bir eksiklik değil midir?

Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme döneminde (Fatih-Kanuni Dönemi) eğitim kurumlarında dini eğitimin yanında, felsefe ve pozitif bilim çalışmaları da yapıldığı ve eğitimi verildiği bilinmektedir. Ancak, zaman içerisinde bu uygulama değişmiş ve eğitim kurumlarında sadece dini eğitim verilmeye başlanmıştır. Bu gelişmelerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama ve gerileme süreçleri ile daha sonra çöküşü üzerindeki etkileri önemli bir araştırma konusu olsa gerek. Örneğin; Celali İsyanları'nın medreselerle olan ilişkisi medreselerin sosyal fonksiyonları ve medreselerdeki sosyal hayat ve bunun toplumsal etkileri doğru dürüst araştırılmadığı için, medreselerin bu konudaki sosyal sorumlulukları karanlıkta kalmıştır. Oysa Osmanlı Devleti'nin gerilemesi ve çöküşünde bu kurumların da önemli rolü olmuştur.

Zaman zaman bu durumun farkına varan ve bu kurumlarda ciddi reformlara ihtiyaç olduğunu düşünen devlet yöneticileri olmuşsa da, sistemden beslenen statükocu güçleri aşmak mümkün olmamıştır. Örneğin; Sultan II. Mahmut ve III. Selim dönemlerinde bu konuda önemli değişiklikler gündeme gelmiştir. Ancak, sonuç alınamamıştır. II. Mahmut, ilköğretim kurumlarına (sıbyan mektepleri) öğretmen yetiştiren medreselerin eğitim sisteminde önemli yenilikler yapmaya çalışmıştır. Bu kurumların eğitim müfredatının, öğretmenlere pedagojik formasyon kazandıracak şekilde yeniden düzenlenmesi istemiş, Eyüp ve Ayasofya'da kurduğu yeni medreselerin salt bu amaçla eğitim yapmasını ve müfredatların buna göre düzenlenmesini emretmiştir. Ancak, uygulamada başarı sağlanamamıştır. "Sıbyan mekteplerinde öğretmenlik edecekler için ayrı dersler konmuş ve bu dersleri almayanların bu okullarda öğretmenlik yapmaları yasaklanmışsa da, bu yasak yürürlüğünü koruyamamıştır" (Sencer, t.y.: 54). Padişah II. Mahmut'un bütün çabalarına karşın eğitim sistemini ve eğitimin skolâstik yapısını değiştirmek mümkün olmamış ve yapılan değişiklikler kâğıt üzerinde kalmıştır.

Halk çocuklarının devam ettiği "Sıbyan Mektepleri"nde çocuklara Arapça kur'an ezberletmenin dışında hiçbir şey öğretilmemiştir. II. Mahmut bu okulların eğitiminde çağdaş bir uygulamaya geçmenin yanında ilköğretimin zorunlu olmasını da istemiştir.

Medrese öğretiminin yetersizliğinden ve sistemin bozukluğundan ilk söz açan kişi, 17. yüzyılda Kâtip Çelebi olmuştur. III. Selim Dönemi'nde medreseleri ıslah yolunda Şeyhülislam Hamdizade Mustafa ve Ömer Hulusi Efendilerin kalkışmaları kurumun tepkisiyle karşılaşmıştır (Yalıtıkaya, 1940: 465).

Sıbyan mekteplerinin yetersizliği yüzünden 1839'da ilköğretimin ikinci aşaması olarak rüştiye mekteplerinin kurulması kararlaştırılmıştır. Rüştiye Mekteplerinin kuruluş gerekçesinde; "Endüstri ve sanatların ancak bilimle ortaya çıktığı ve dinsel bilimlerin ahret kurtuluşuna yol açması gibi diğer fenlerin de insanlığın geçiminin artmasına yarayacağı" görüşü ileri sürülmektedir (Unat, 1964: 81).

Kısacası, Tanzimat dönemine kadar büyük ölçüde ihmal edilmiş ve genellikle askeri amaçlarla ele alınmış olan eğitim ve öğretimin, gerek batı ülkelerinin baskısı ve gerekse "kurtuluşun Batı toplumlarının üst yapı kurumlarının Osmanlı toplumuna getirilmesine bağlı olduğunu düşünen aydınların ve devlet adamlarının gayretleri" sayesinde ciddiye alınmasının zorunlu olduğu anlaşılmıştır. Bu konuda önemli yeniliklerin ve reformların gerçekleştirilmesinin kaçınılmaz olduğu ortaya çıkmıştır.

Tanzimat Dönemi

İmparatorluğun Batı örneğine göre düzenlendiği Tanzimat Dönemi'nde, her alanda olduğu gibi eğitim-öğretim alanında da önemli değişiklikler yapılmıştır. İlk olarak bu amaçla sürekli görevli olmak üzere 1846'da Daimi Meclisi Maarif'e ek olarak Mekatibi Umumiye Nezareti (Tüm Okullar Bakanlığı), yani bugünkü adıyla Milli Eğitim Bakanlığı kurulmuştur.

Aynı dönemde yabancılara okul açma hakkı tanınmış ve halk çocuklarının devam ettikleri sıbyan mekteplerinin öğretmen ihtiyacını karşılamak için İstanbul'da bir Darulmuallimin (Erkek Öğretmen Okulu) açılmıştır. O güne kadar az çok okuma yazma bilen, genellikle de camilerde müezzinlik ve imamlik yapan ve hiçbir pedagojik eğitimi olmayan kişilerin öğretmenlik yaptıkları bu okullarda, yalan yanlış birtakım yüzeysel bilgiler verilmekteydi. Bunun önüne geçmek ve Batı'da olduğu gibi eğitim ve öğretim görevlerinde özel olarak yetiştirilmiş laik meslek adamı yetiştirmek amacıyla söz konusu okul açılmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde ortaöğretim kurumlarının temellerinin atılmasına paralel olarak ilköğretime ağırlık verilmek istenmiş, sıbyan mekteplerinin çoğaltılarak herkesin ilköğretim görmesi tasarlanmıştır (Atuf, 1930: 98). 8 Nisan 1847'de yayınlanan tamimle okula başlama yaşı 6 yaş sonu olarak belirlenmiş ve bu çağı geçiren çocuklarını okula göndermeyenlerin cezalandırılacakları bildirilmiştir. Bu konuda kesin bir başarının sağlanamaması üzerine 1868'de çıkarılan bir resmi bildiri "Bundan böyle her kim olursa olsun ve hangi mahallerde bulunursa bulunsun, herkes çocuğunu 6 yaşına gelince okula başlatmak zorundadır" denilerek, ilköğretimin zorunlu olması yükümlülüğü getirilmiştir. Saffet Paşa'nın Maarif Nazırlığı döneminde hazırlanarak yayınlanan bu genelge oldukça etkili olmuşsa da, özellikle Sıbyan Mekteplerinin müfredat konuları ve öğretim programlarında çağdaş değişikliklerin yeterince yapılmaması ve elbette ki statükonun direncinin de etkisiyle zamanla bu çabalar etkisini yitirmiştir. Aynı

yıl ortaöğretimin üst basamağını meydana getirmek üzere Fransızca öğretim yapacak olan Mekteb-i Sultani'nin (Galatasaray Lisesi) açılması önemli bir gelişmedir.

1869'da Osmanlı'nın aşağı yukarı II. Meşrutiyetin sonuna kadar eğitim öğretim politikasını düzenleyen *Maarifi Umumiye Nizamnamesi* hazırlanmıştır. Bu tüzük tamamıyla Fransız Milli Eğitim Sistemi'nden esinlenmiş ve bu sistemi olduğu gibi uygulamayı amaçlamıştır. Tüzüğün gerekçesi, Osmanlı toplumunun sahip olduğu zengin kaynaklara rağmen geri kalmışlığının en önemli nedeni olarak görülen eğitim alanındaki yetersizlikler ve dolayısıyla yetişmiş insan gücü eksikliğidir. Öyle ki, toplumda var olan diğer sorunların kaynağı olarak da eğitim görülmektedir:

"İlim ve maarif hırfetlerin ve san'atların ibdâına ve hırfetler ve san'atlar da ki cemiyeti beşeriyece zaruri ihtiyaçları teşkil edecek bunca nafi vasıtaların ve eserlerin ihtirâına medar ve delil olduğu halde ameliyatı ilmi nazariyata istinat ettirecek fûnun ve sanayide tam maharet sahipleri yetiştirecek okulların bulunmaması yüzünden Osmanlı Devleti mevki ve istidat itibarıyla haiz olduğu bunca temettü ve ticaret sebeplerinden yararlanamamaktadır (Atuf, 1930: 131-132).

Aynı tüzükte temel eğitimin önemi isabetli bir şekilde tespit edilmiş ve temel eğitimdeki (sıbyan mektepleri) eksikliklerin ortaokul ve liseleri (rüşdiye ve idadi) olumsuz etkilediği, sıbyan mekteplerinde ehil olmayan öğretmenlerin bulunmasının en önemli eksiklik olduğu ifade edilmiştir. Buna önlem olarak, mesleki ehliyeti olan öğretmenlerin yetiştirilmesi için kız ve erkek öğretmen okullarının açılması, ilk ve ortaöğretim kurumlarının yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Her mahalle ve köyde birer sıbyan mektebi bulunacak, her mahalle ve köyde İslam mektebi başka, bir etfali gayri müslime mektebi başka olacaktır. Müslim ve gayrimüslim sıbyan okulları arasındaki ayrılık sadece dinsel eğitim ve öğretim dili açısından temellendirilmiştir. *Devletin en temel görevlerinden birisinin vatandaşlarının eğitimi olduğu ilkesi kabul edilmiştir.* Eğitim için gerekli masrafların dörtte birinin devlet hazinesinden, geri kalan kısmının vakıflardan, yerel kaynaklardan ve hayır kurumlarından sağlanması gibi son derece gerçekçi ve objektif kurallara bağlanmıştır.

Buna rağmen arzu edilen başarının sağlanamamış olması, belki de Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli çöküş nedenlerinden biridir. Eğitim alanında Osmanlı'daki başarısızlığın başlıca nedenleri şöyle sıralanabilir:

a- Tüzüğe Rağmen Mali Kaynakların Kullanılamaması: Mithat Paşa'nın Sadrazamlığı'ndan "Devlet Hazinesinin malum halleri bu kadar masarifi tahammüle müsait olmadığı gibi, ahalinin dahi kendiliklerinden bu fedakârlığı icraya müstait olmadıkları için, iptidai mekteplerinin teksiriyle beraber, rüştiye mekteplerinin dahi tedris usulleri tevsi olunmak için ahali muvafakat eden

mahallerde aşâra ilave olarak bir defalık olmak üzere yüzde bir alınması ve bunun memlekette mektepler için sermaye ittihaz kılınması" yolundaki genelgesi büyük bir yarar sağlayamamış, yine vilayetlerde kurulan "Cemiyeti Hayriye"lerin çabaları da ilköğretimi genelleştirecek bir tedbir olamamıştır (Atuf, 1930: 134-135). "Savaşı niye kaybettiniz?" sorusuna yanıt veren kumandanın sebepleri sayarken; 1- Barut bitti... deyince, soruyu soran kişinin "Diğer sebepleri saymanıza gerek yok" dediği gibi. Her dönemde mali kaynak sorunu önemli bir faktör olmuştur eğitim alanında.

b- Medreselerin Yeni Sisteme Karşı Gösterdikleri Direnç: Bu direnç de en az mali kaynak sorunu kadar belirleyici etki yaratmıştır. Kanuni'den sonraki dönemde her türlü bilimsel düşünceye, araştırmaya ve yeniliğe kapalı olan bu kurumlar toplumun tüm kurumlarını etkilemekte ve onların eseri olan skolâstik düşünce ve bu düşüncenin oluşturduğu sosyal yapı elbette ki herhangi bir değişimi ve yeniliği kabul etmeyecek ve her türlü gelişmenin önünde engel teşkil edecekti.

c- Mevcut Yapıdan Beslenen Statükocu Zihniyet: Batılılaşmanın başka bir deyişle çağdaşlaşmanın zorunluluğunun tarihi bir gerçek olarak kendisini dayatması ve toplumun bazı kesimlerinde bunun fark edilmiş olmasına karşın, mevcut kurumlarda statükonun etkisi daha belirleyici olmuştur. Nitekim çağın en gelişmiş toplumlarından biri olan Fransa'daki eğitim sisteminin kabul edilmiş olmasına karşın, aynı dönemde İstanbul ilkokulları (iptidai mektepler) için hazırlanan tüzüğün şu maddeleri bunu en iyi şekilde kanıtlamaktadır. "Muallimlerin beş vakit namazlarını eda edip bizzat şakirtleri dahi dinin farzlarını ve sünnetlerini ifaya alıstırmaları lazımdır... Her gün azad vaktinden birkaç dakika evvel, şakirtlere "elemtere keyfe" suresinden başlayarak "fatiha" ya kadar okutturulacak ve on kadar salât ve selam okutturulduktan sonra Padişah ve Devlet ve Millet ve âlel husus Muhammed ümmeti hakkında bir dua ile bitirilecektir" (Atuf, 1930: 29). Gerçi günümüzde benzer bir yönetmeliğin özlemine çeken yetkililer azımsanmayacak sayıdadır ve etkili olmanın yollarını ustaca bulmaya çalışmaktadır. Dünya ve ülke konjonktürü uygun olsa bu özlemlerini derhal gerçekleştirebilirler. Böyle bir olasılık hiç de imkânsızmış gibi görünmüyor.

Meşrutiyet Dönemi

İttihat ve Terakki'nin yönetimi elinde bulundurduğu dönemde eğitim ve öğretim önemli bir sorun olarak ele alınmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin parti programının 42 maddesi şöyle düzenlenmiştir:

"İlköğretim zorunlu ve genel okullarda parasızdır. ... İlköğretimde Türkçe'nin dil olarak okutulması zorunludur. Her bölgenin anadili eğitim dili olacaktır. İlkokulların programları diğer uygar ülkelerde olduğu gibi ortaokul (rüştiye) programını da kapsayacak biçimde hazırlanacak ve yerel ihtiyaçlara göre tarım, ticaret ve sanatla ilgili bilgiler eklenecektir".

1909 Yılında hazırlanan Maarifi Umumiye Kanun Tasarısı Meclise sunulduktan sonra tasarının öngördüğü yenilikler uygulanmaya başlamıştır. Gerçi tasarı ancak 1913 yılında Meclisten geçebilmişse de, özellikle 1910 yılında Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı'na getirilmesiyle önemli gelişmeler sağlanmıştır. "... Tecrübe ile sabittir ki bir milletin ahlakı, serveti, huzur ve istirahatı tedris ve talim (eğitim ve öğretim) ile temin edilebilir" diyen ve söz konusu tasarımı uygulamaya koyan Emrullah Efendi; Fransız Devrimi'nden sonra toplanan ulusal meclislerin ilk işleri milli eğitimi ele almak olduğu halde, Osmanlı Meşrutiyeti'nin ilk dönemlerinde bu işle hiç uğraşmadığından yakındır.

Fransız Burjuva Devrimi ile Meşrutiyet arasında bir paralellik kuran tipik bir Osmanlı anlayışıyla hazırlanan bu tasarı, ilköğretimin 4 ve 6 yıllık okullar olarak ikiye ayrılmasını, nüfusu aynı cemaatten en az 200 kişi olan yerlerde 4 yıllık ilkokullar açılmasını, aynı cemaatten nüfusu en az 500 kişi olan mahallerde ise 6 yıllık ilkokullar açılmasını öngörmüştür. 4 Yıllık ilkokullarda vilayetlerde bulunan öğretmen okulları (Darül Muallimin ve Darülmuallimat) mezunlarının ve sınavla ehliyetname alanların öğretmenlik yapmaları öngörülmüştür. 6 Yıllık okullarda ancak ise İstanbul Öğretmen Okulu'ndan mezun öğretmenler görev yapabilecekti.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde kız ve erkek öğretmen okullarının yaygınlaştırılmasının yanında, bu okulların eğitim programlarının yenilenmesi, çağdaş eğitim programlarının oluşturulması, pedagoji derslerinin okutulması ve uygulamalı eğitim gibi önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Öğretmen yetiştiren okulların yaygınlaştırılmasının yanında bu okullarda öğretmenlik yapacak eğitimcilerin yetiştirilmesi amacıyla İstanbul'da Yüksek Öğretmen Okulu (Darül Muallimini Ali) açılmıştır.

1909 Yılında hazırlanan tasarı 1913 yılında Meclisi Mebusan'da kabul edilerek (bazı değişikliklerle) "Muvakkat Kanun" olarak uygulamaya başlanmıştır. Ancak medreseler varlıklarını aynen devam ettirmişlerdir. İskolastik öğretim yöntemiyle ve yorumcu çeviri yoluyla Arapça metinlerden dini ve şeri konularda öğretim yapan ve klasik öğretimin her üç basamağını da (İlköğretim, Ortaöğretim, Yüksek Öğretim) içine alan medrese sistemi, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra çıkarılan Tevhid-i Tedrisat (Eğitimde Birlik) Yasası çıkıncaya kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

II. Meşrutiyet döneminde eğitim sistemi ve eğitim kurumlarının yapısı ile ilgili yapılan ciddi değişikliklerin yanında, eğitim anlayışı ile ilgili de çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu anlamda iki farklı sosyolojik görüşün mücadelesi görülür. Birisi Auguste Comte-Durkheim okulu olan Sosyoloji Okulu, diğeri Le Play okulu olan Science Social Okulu. Sosyoloji Okulu'nun temsilcisi olan ve bir bakıma İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin teorisyeni sayılan Ziya Gökalp ile Le Play Okulu'nun temsilcisi olan Abdülmecit'in kızı, Abdülhamid'in kız kardeşi Semiha Sultan'ın oğlu Prens Sabahattin'dir.

Ziya Gökalp'in toplumcu anlayışına karşı, Prens Sabahattin bireycidir. Her iki görüş açısından da eğitim son derece belirleyici olduğu için, eğitim konusuna son derece önem vermişler ve önemli tespitlerde bulunmuşlardır. Birbiriyle taban tabana zıt olan bu iki görüşten ilki, hem İttihat ve Terakki Yönetimi'nde hem de Cumhuriyet döneminde kabul gördüğü ve hatta resmi ideoloji olarak benimsendiği için, bunun karşıtı olan görüş ret edilmiştir.

Eğitim sistemimizin önemli bir sorunu olarak gördüğümüz bu durumun ciddi bir araştırma konusu olduğu sosyolojik bir gerçektir. Resmi ideolojinin kaynağı olan toplumcu görüşün yerine bireyci görüş benimsense bugün toplumumuz muhtemelen daha farklı bir konumda olurdu. Gerçi Cumhuriyetin Kuruluş Döneminde özellikle John Dewey'in önerileriyle Prens Sabahattin'in eğitim anlayışına yakın bazı ilkeler benimsenmiş ve bu konuda özellikle de Köy Enstitüleri gibi parlak bir uygulama örneği sergilenmişse de, hem devletin temel felsefesine çok uygun olmadığı için, hem de egemen güçlerin etkisiyle daha sonra bu uygulamadan vazgeçilmiştir.

Bugün adına liberal sosyal sentez ya da yeni sol denen; bireysel hak ve özgürlükleri üstün kabul eden, bireyi öne çıkaran farklı ideolojilerin büyük ölçüde ve değişik şekillerde Sience Social Okulu'nun sosyolojik anlayışı ile örtüştüğü dikkatli gözlerden kaçmamaktadır.

Tekrar edelim; Ziya Gökalp'in toplumcu anlayışı yerine Prens Sabahattin'in bireyci (ademi merkezietçi) görüşü resmi ideoloji olarak kabul edilse, eğitim sistemimizin tüm olumsuzluklarına, statükonun ve medrese hakimiyetinin tüm direncine, mali kaynak sorunlarına kadar var olan her türlü olumsuzluğa karşın toplumumuz zincirlerini kırabilir ve bugün çok daha iyi bir yerde olabilirdi.

Prens Sabahattin ve onun ardılı olan M. Ali Şevki'ye göre; ilerleme için olduğu kadar öğrenimin yaygınlaşabilmesi için Türkiye'nin bireyci yapıya dönüşmesi, bu amaçla da kişisel bağımsızlığı ve özel girişkenliği olan bireyler yetiştirmeyi hedeflemesi gerekir. "Hangi cemiyette fert daha müteşebbis, daha müstakil ve daha müstahsilse o cemiyet o nispette kavi ve müterakki oluyor. Onun için kadın erkek farkı gözetmeden bütün mekteplerimizde müteşebbis ve müstahsil insanlar yetiştirmeye bakmalı."¹

Ziya Gökalp'e göre eğitim; değer yargılarının bir bütünü olan kültüre, bireyin uymasını sağlar. Gökalp için eğitim sorununun ağırlık merkezi kültür kavramıdır. "Eğitim kültürün çocuklara aşılmasından başka bir şey değildir." Her ulusun özel bir kültürü olduğundan eğitim zorunlu olarak ulusaldır. Öte yandan bireyin, gerçekte ilgili yargılara dayanan bilim ve tekniğe uyması öğrenimdir ve ulusal bir özellik taşımaz.²

Ziya Gökalp'in önemli bir düşünür olduğu tartışılmaz. Önce Diyarbakır temsilcisi, daha sonra Merkez Yürütme Kurulu Üyesi ve teorisyeni olduğu

¹ Prens Sabahattin'in *İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar* isimli çalışmasından.

² Ziya Gökalp'in *Muallim Dergisi*'nde yayımlanan "Milli Terbiye" konulu makalesinden alınmadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin onun görüşlerini benimsemesi ve 1909'dan itibaren iktidarı ele geçirince bu ideolojiyi hayata geçirmesi ve kendisini İstanbul Üniversitesi'nin başına getirmeleri zamanın siyasi ve sosyal gelişmeleri içinde son derece doğaldır. Ancak bu iktidarın enkazı üzerine kurulan Cumhuriyet Dönemi'nde de aynı ideolojinin kabul görmesi oldukça düşündürücüdür.

Cumhuriyet Dönemi

Ülkenin ihtiyaçlarına uygun bir eğitim ve öğretim sisteminin oluşturulması yolunda sistemli bir politikanın izlenmesi amacıyla olumlu ve sistematik adımların atılmaya başlandığı dönem, Cumhuriyet Dönemi'dir. Bu sistemli çalışmaların genel ilkeleri; a) Yaygınlık b) Laiklik c) Ulusallık (Millilik) d) Bilimsellik olmak üzere 4 başlık altında toplamak mümkündür.

1921 Ankara Maarif Kongresi'nde Atatürk; "Ulusal bir eğitim programından söz ederken eski dönemin boş inançlarından sıyrılmış, doğudan ve batıdan gelen yabancı etkilerden uzak ve ulusal benliğimize uygun bir kültürü anlıyorum" (Kansu, 1937: 70) diyerek yeni eğitim sisteminin ana doğrultusunu belirlemiştir. Ziya Gökalp'in görüşleriyle çakışan bu anlayış eğitimin temel ilkesi olarak "milli eğitimi" kabul etmektedir. Bunun, yaratılmak istenen millet ve milli devlet (ulus devleti) anlayışına uygun olduğu kesin. Ancak, Atatürk'ün 1923 Mart'ında Türkiye Büyük Millet Meclisi dördüncü birleşimi açış konuşmasındaki "Eğitim ve öğretimde uygulanacak yöntem, bilgiyi insan için bir süs, bir baskı aracı, ya da bir uygar zevkten çok maddi hayatta başarılı olmayı sağlayan pratik ve kullanıma elverişli bir araç haline getirmektir" ifadeleri, Ziya Gökalp'in toplumcu anlayışından ziyade, Prens Sabahattin'in ademi merkezîyetçi görüşüne daha uygun bir yaklaşımın ifadesidir.

Nitekim 1925 yılında, "çocuğun merkez alındığı, gerçek ilgilere ve iş yoluyla öğrenmeye büyük önem veren okulların savunuculuğuyla tanınan ve pragmatist bir eğitimci olan Columbia Üniversitesi Profesörü John Dewey'in davet edilmesi ve onun hazırladığı rapora göre sistem oluşturulma gayretleri son derece akılcı ve çağdaş bir yaklaşım olmuştur. Dewey'in söz konusu raporunda:

"Millî eğitimin temel amacı, Türkiye'nin uygar uluslar arasında yetkin bir organ olarak, canlı, özgür, bağımsız ve laik bir cumhuriyet halinde gelişmesidir. Bu amaca ulaşmak için, okulların öğrencilere sadece bir takım ders konularını öğretmesi yeterli değildir. Okullar özellikle sosyal hayatın aktif akımlarından uzak kalmış gibi görünen köy çevrelerinde topluluk hayatının merkezini meydana getirmelidir" (Dewey, 1939: 8-9).

Yine aynı raporda; köylülerin ilgi ve ihtiyaçlarına önem verilmeden öğretimin zorunlu sayılmasının birçok sakıncalara yol açacağı sistemin kuramsal ve skolâstik bir hale geleceği, gençlerin herhangi bir meslekte başarılı olamayacakları ve üstelik üretim çalışmalarından uzaklaşmış olacakları vurgulanmaktadır. Ders programlarının ülkenin yerel ihtiyaçlara göre belirlenmesi, ders saatlerinin yörenin ihtiyaçlarına göre öğrencinin iş saatleri dışındaki boş saatlere göre ayarlanması gerektiği belirtilmektedir. *İlk ve orta öğretimin üniversiteye bir hazırlık dönemi olmaktan çıkarılıp, gençlerin bir üst öğretim kurumuna devam etmeden de hayatta başarılı kılacak, onlara bir meslek kazandıracak türden bilgilerle donatılmaları önerilmektedir.* 81 yıl önce hazırlanan bu raporun bugün hala önerilerinin geçerliliğini ve güncelliğini koruması, eğitimin bir bilim olduğunun ispatı olduğu kadar, eğitim alanında özellikle son altmış yılda yanlış eğitim politikaları uygulandığı konusundaki iddialarımızı da desteklemektedir.

Mustafa Necati ve Hasan Ali Yücel'in Bakanlıkları döneminde bu ilkeler çerçevesinde önemli atılımlar gerçekleştirilmiş ve özellikle İsmail Hakkı Tonguç'un önderliğinde başlatılan "Köy Enstitüleri" modeliyle gerçek bir eğitim devrimi sağlanmıştır. Tonguç'a göre:

"Köyün istediği kahraman, okulu bitip ilkokul öğretmeni olarak hayata atılan, tarım işlerini ve zanaat bilen ve köyde uygulayabilen tiptir. İşte bu nitelikteki Köy Enstitüleri 15-20 bölgede kurularak aynı amaç için işletilebildikleri gün, Türkiye'de ilköğretim ve köy sorunu rasyonel bir şekilde çözümlenmiş sayılır" (Tonguç, 1947: 190-191).

Haftalık 44 saat dersin, sınıflara göre 20-24 saatinin teorik derslere, 20-24 saatinin tarım ve uygulamalı sanat derslerine ayrıldığı bu okulların sayısı, 1948 yılına kadar 21'e çıkmıştır. Okulların yapımından işletmesine kadar her aşamada, devlete yük olmadan kendi yapılanmalarını ve işletmelerini sağlayacak, o zamanki Türkiye koşullarına son derece uygun bir örgütlenme modeli gerçekleştirilmiştir.

Başlangıçta, "ulus devlet" yaratma amacı güden ve temelleri İttihat ve Terakki iktidarları döneminde atılmış olan, Ziya Gökalp'in ideolojik etkisinde kalan Cumhuriyetin kuruluş dönemindeki milli eğitim sistemi; Dewey'in ve Alman Prof. Kühne'nin yönlendirmeleri ve bu dönemin Mustafa Necati, Hasan Ali Yücel, İsmail Hakkı Tonguç gibi olağanüstü başarılı bakan ve bürokratları sayesinde büyük gelişmeler göstermiştir.

Teşkilatı Esasiye Kanunu (Anayasa), Tevhid-i Tedrisat (Öğretim Birliği) Kanunu, 1953 sayılı "Türk Harflerinin Kabulü ve Tatbiki Hakkında Kanun" gibi yeni yasal düzenlemelerle de hukuki alt yapısı oluşturulan sistem, 1946'ya kadar son derece başarılı olmuştur. Ancak, eğitimin sisteminin çağdaşlaşmasında önemli bir dönüm noktası olan Tevhid-i Tedrisat 1946'dan

itibaren ciddi tahribatlar yaşamış ve günümüzde nerdeyse sadece adı kalmıştır. Neyse ki henüz medrese sistemine geçilmemiştir. Ancak bu konuda son altmış yıldan beri farklı ideolojileri olduğu sanılan siyasi iktidarlar ve cunta yönetimleri ciddi bir ittifak içinde olmuşlardır. Bu anlayış, sistemi kolayca düzeltilemez bir duruma getirdiği gibi, ülke çocuklarının geleceğini karartmıştır.

Dünyada yaşanan ekonomik kriz ve 2. Dünya Savaşı'nın her türlü olumsuzluklarına karşın Dewey'in ünlü raporunda belirttiği gibi; "Türkiye'nin uygar ülkeler arasında canlı, özgür, bağımsız ve laik bir Cumhuriyet" olarak yer almasını sağlayacak sosyal değişim ve dönüşümler statükocu güçleri rahatsız ettiği için, adeta bir karşı devrim hareketiyle bu değişimin önü kesilerek, eğitim alanındaki tüm kazanımlar sistemli bir şekilde yok edilmiştir.

Her alanda olduğu gibi (1961 Anayasasının getirdiği kısmi demokratikleşme dönemi hariç) 1946'dan günümüze kadar eğitim alanında da sürekli bir gerileme yaşanmıştır. Toplumsal gelişimin önünü kesmek amacıyla gerçekleşen karşı devrim süreci, 1946 yılında Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı'ndan ayrılmasıyla başlamıştır. Reşat Şemsettin Siren'in Milli Eğitim Bakanlığı'na gelmesiyle Köy Enstitüleri ile mücadele süreci başlamıştır.

Daha önce kendisi de bir Köy Enstitüsü'nde müdürlük yapmış olan ve görevi sırasında İ. Hakkı Tonguç'a büyük övgüler de bulunmuş (aynı zamanda bu satırların yazarının hemşehrisi olan) CHP Milletvekili Emin Soysal "İlköğretim Olayları ve Köy Enstitüleri" adlı kitabında, bu okullara akıl almaz iftira ve saldırılarda bulunmuştur. Bu kitap enstitülere karşı olanlara malzeme sağlamış ve bütün Köy Enstitüleri için bir genel koğuşurma açılarak, önce öğretmenlere dağıtılmış olan kitaplar, araçlar, hayvanlar ve malzeme alınmış; daha sonra da üretici köy öğretmeniği tamamen ortadan kaldırılmıştır.

1947-1948 eğitim-öğretim yılında enstitülere öğretmen yetiştiren Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü kapatılmış, 1948 yılında 9210 sayılı yasa ile köylülerin okul yapımına katılımları (imece) ortadan kaldırılmış ve enstitülerin özel programları değiştirilerek köy-kent eğitimi arasındaki farklılığa son verilmiştir. Bu program değişikliğiyle Prens Sabahattin'in ademi merkezietçi eğitim anlayışı ile Dewey'in Cumhuriyetin dönüşüm projesi ile ilgili önerilerin uygulanmaya geçirilmesine son verilmiştir.

1950'deki iktidar değişikliğiyle önce Enstitülerdeki karma eğitime son verilmiş, arkasından Enstitülere kentlerden de öğrenci alınması ve Enstitülerin sağlık kollarının kapanmasıyla, köye meslek sahibi eleman yetiştirme ilkesi ortadan kaldırılmıştır. 1952 yılında, zaten köklü bir yapı değişikliğine uğramış ve niteliğini yitirmiş olan Köy Enstitüleri'nin adları "Öğretmen Okulu" olarak değiştirilerek Köy Enstitüleri dönemi fiilen sona erdirilmiştir.

Bu aynı zamanda 1923-1946 dönemindeki eğitim devriminin de sonu olmuştur. Demokrat Parti döneminde kurumsallaşan ve 12 Mart darbesiyle yeniden yürürlüğe giren karşı devrim süreci, Kuran Kurslarının ve İmam Hatip Okullarının yaygınlaştırılması, dini cemaatlerin ve gerici kadroların siyasi

İktidarlar eliyle gelişmesi sistemi bir yandan skolastik ve medrese anlayışına kaydırırken, üretken insan yetiştirmenin koşullarını da ortadan kaldırmış ve Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki gibi "devlet memuru" olmak amacıyla diploma almaya koşullanmış, genel kültürü ve becerileri yetersiz insanların yetiştirildiği, medrese sisteminin ezberci modeline benzeyen bir sistem yaratılmıştır.

Kaynakça

- Antel, S. C., 1940, *Tanzimat Maarifi, Yüzüncü Yıl Dönümü Münasebetiyle Tanzimat*, 1. Cilt, Maarif Matbaası, İstanbul.
- Atuf, N., 1930, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt 1, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
- Ergin, O., 1977, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt 1, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul.
- Kansu, N. A., 1937, "Siyasal Bilgiler", *Cumhuriyet Maarifi*, Sayı 94.
- Unat, F. R., 1964, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara.
- Yaltkaya, M. Ş., 1940, *Tanzimat'tan Evvel ve Sonra Medreseler*, *Tanzimat I*, İstanbul.